

אחדות המנהג

הרב אריה שטרן

א. הותרו שבטים לבא זה בזה

במשנה במסכת תענית נאמר: 'אמר רבן שמעון בן גמליאל: לא היו ימים טובים לישראל כחמישה עשר באב וכיום הכיפורים'.¹ אולם, כיוון שרבן שמעון לא פירש את הטעם לכך, באו האמוראים והציעו כמה הסברים, אשר אף הם טעונים עדיין ביאור.

בדברים הבאים אבקש להתייחס להסבר הראשון המובא בגמרא, להבין את משמעותו ומה שיש ללמוד ממנו לדורות.

ההסבר הוא של רב יהודה בשם שמואל, אשר אמר על היום שהוא 'יום שהותרו שבטים לבא זה בזה'.² והגמרא ממשיכה ומבארת: 'מאי דרוש? זה הדבר אשר ציוה ה' לבנות צלפחד וגו'. דבר זה לא יהא נוהג אלא בדור זה?³

פירוש הדברים, שביום ט"ו באב,³ נתקבלה החלטה הלכתית בבית המדרש לפיה אין צורך להקפיד לדורות על מה שנאמר לבנות צלפחד בשעתן. כלומר, בעוד עליהן נאמר בתורה שינשאו רק לבני משפחותיהן מאותו השבט, עכשיו קבעו שזו היתה הוראת שעה כדי שבזמן החלוקה הראשונה של הנחלות בארץ, לא תגרע נחלת שבטן. אמנם, מכאן ואילך התירו את הנישואין של הבנות, גם כשהן יורשות את נחלת אביהן, עם בני שבטים אחרים, אף על פי שהנישואין עלולים לגרום להעברת הנחלה משבט לשבט.

נראה שלהחלטה זו יש משמעות היסטורית, מפני שהיא קובעת את סדר העדיפויות הלאומי, לפיו חשובה יותר האחדות הכללית מן החלוקה השבטית, והננו רואים שחז"ל ייחסו להחלטה זו חשיבות רבה מאד, עד כדי כך שהצדיקה לדעתם את קביעת היום הזה כיום של שמחה לדורות. מכאן, שאין זאת אלא מפני שראו בכך תיקון לחטא של שנאת חינם שהביא לחרבן, ובמקומה צריך לעשות דברים שמועילים לבנין. בדרך זו אף נבין מדוע נתקבלה ההחלטה ביום חמישה עשר באב,

1 תלמוד בבלי תענית, כו ב.

2 שם, לב.

3 נעיר, כי רב יהודה אינו מפרט באיזו שנה מדובר.

שהוא זמן מילוי הלבנה של החודש שבתחילתו ממעטים בשמחה, אך בהמשכו מתחזקים בנחמה ובאמונה.

מעבר למה שנאמר עד כאן, דומה שאף אנו שזכינו לקיבוץ גלויות בארץ ישראל, צריכים ללמוד מן ההחלטה ההיא, את הדרך הראויה להנהגת הציבור בזמן הזה. הכלל שצריך להיות נר לרגלינו הוא, שהאחדות חשובה יותר מכל החלוקות העדתיות גם כשהיא כרוכה בויתורים הדדיים. כך בדברים הקשורים בממון, ומסתבר שכך גם בדברים הקשורים לחילוקי מנהגים וכיוצא בהם.

ב. אחדות נוסח התפילה

אכן, זו אחת השאלות המונחות תדיר לפנינו, כשמתעורר ספק איך לנהוג כאשר מצד אחד ישנה נטיה לשמור את המנהגים המיוחדים לכל קבוצה⁴, ומצד שני יש רצון לבנות מסגרת מאוחדת, המתבקשת גם ביישובים וגם בערים בשכונות שלתושביהן יש מנהגים שונים. פעמים רבות, יש קהילות המשתדלות להקים חברה חדשה ומלוכדת בכל הנושאים: בתרבות, בחינוך ובארגון הסביבה. והנה, דווקא בבואם להתפלל בבית הכנסת, הם כאילו מתחלקים מחדש לפי המוצא שכבר נשכח וגם טושטש במרוצת השנים, בעיקר על ידי נישואין מעורבים.

במצב זה, השאלה היא האם להשלים עם הפירוד בבתי הכנסת בגלל ההבדלים בנוסח ובהברה, או שחשוב יותר למצוא את הדרך לקיום המסגרת הקהילתית המשותפת גם במנהגי התפילה.

למעשה, כבר דנו בשאלות אלה בעבר כמה מגדולי הרבנים, ומפורסמת בקשר לכך תכניתו של הרב גורן זצ"ל לקבוע נוסח אחיד לחיילי צה"ל. תכנית זו כשלה, מפני שלא היתה מקובלת לא על האשכנזים המתפללים בנוסח אשכנז המקורי, ולא על בני עדות המזרח. מכאן שאי אפשר להביא לאחדות בדרך של כפייה, ואפילו לא בצבא.

לעומת זאת, נתקבל היום המנהג בהרבה קהילות לקיים את התפילה בצורה כזו שמאפשרת לחזן להתפלל לפי הנוסח שלו. שיטה זו מצליחה ברוב ימות השנה, ואפילו בשבתות.

אמנם, צריך לציין שגם שיטה זו כרוכה בויתורים בכמה חלקים של התפילה, ובענין

4 נטיה שיש לה סימוכין בהלכה על פי הפסוק: 'אל תטוש תורת אמך' (משלי א, ט), הנדרש לענין זה במסכת חולין (תלמוד בבלי, צג ב).

זה כנראה כולם מסתמכים על דבריו של המהרשד"ם:

נראה דאע"ג שיש ענינים שהדבר הגון ונראה טוב לאחוז האדם במנהג אבותיו וקרוב הוא שנכנס זה באזהרת ובל תטוש תורת אמך מ"מ בכי האי גוונא בענין זה טוב ויפה להניח המנהג ההוא לאחוז בסדר מנהג ספרד והטעם שאני אומר כן כי לע"ד לא מצאנו ולא ראינו שאין לשנות מנהג אבותינו כי אם בדבר שיש בו נדנוד איסור.
(שו"ת מהרשד"ם חלק אורח חיים סימן לה)

באופן דומה, מסביר החת"ם סופר⁵, את השינוי שהנהיג הבעל שם טוב, ואחריו כל החסידים שעברו מנוסח אשכנז לנוסח ספרד, מפני הרצון להתפלל על פי הכוונות שהנהיג האר"י ז"ל שהיו מכוונות לפי נוסח ספרד. לדבריו, היה זה דבר לגיטימי מפני שכל הנוסחאות יסודן בהררי קודש, ואין איסור לעבור מנוסח לנוסח כשיש למעבר סיבה ראויה.

לפי זה, אף אנו רשאים לומר שאין מניעה לשנות את הנוסח כולו או חלקו כאשר יודעים שהשינוי הזה מוביל לתוצאה חיובית כמו קיומה של מסגרת מאוחדת לקהילה.

ג. אחדות ההברה

אמנם, מלבד ההבדלים אשר בנוסח התפילה, יש לתת את הדעת להבדלים בהברה. במידה מסוימת, שאלה זו חמורה יותר, מפני שאם משתמשים בהברה לא נכונה, ייתכן שאין יוצאים ידי חובת קריאת שמע ושאר קריאות, שהרי מלכתחילה וודאי שצריך לדקדק באותיות כמבואר במשנה בברכות⁶.

ברם, בקשר לכך צריך לציין שכיום כולנו מכירים כמה צורות של הברות: אשכנזית ליטאית, אשכנזית חסידית ואשכנזית 'יקית', ספרדית⁷ ותימנית. לכן, כיוון שאין אנו יודעים לומר איזו מהן הנכונה והמדויקת ביותר, בעל כרחנו צריכים אנו לומר שאין איסור במעבר מהברה להברה כשם שאין איסור במעבר מנוסח לנוסח.

5 שו"ת חת"ם סופר, אורח חיים טו-טז.

6 תלמוד בבלי ברכות, טו א.

7 ההברה הספרדית היא ההברה המדוברת היום.

עם זאת, שמעתי על הסבר מענין בשם הרב ראבן טרופ זצ"ל⁸, לפיו יש באמת עדיפות להברה הספרדית על פני כל ההברות האחרות. זאת, משום שכאמור עיקר ההקפדה היא בקריאת שמע, אשר לגביה למדנו במסכת ברכות⁹, שיכול לאמרה בלשון הקודש או בכל שפה שהוא מבין. מעתה ברור, שהקורא קריאת שמע בהברה ספרדית בוודאי יוצא ידי חובה ממה נפשך: ייתכן שזו ההברה הנכונה בלשון הקודש, ואף אם לא, הרי זו לפחות הברה בשפה שמדברים בה.

מעתה צריך לשבח את גדולי התורה בשנים של קום המדינה, שייטכן והסתמכו על הסברה הנ"ל בהדריכם את בתי הספר, גם החרדיים, ללמד את הילדים להתפלל בהברה ספרדית. ייזכרו גם כן לטוב על תרומתם הנכבדה לאחדות הקהילות, שכן אי אפשר לתאר אפילו בתי כנסיות של אשכנזים שהיו מחזיקים מעמד אם כל אחד היה שומר על מנהגו ומתפלל בהברה שונה; חסידית, ליטאית, 'יקית' וכו'.

אמנם, יש להעיר כי מרן הרב קוק זצ"ל כתב כנגד כל שינוי במבטא:

לכתחילה ודאי חובה היא לומר כל דבר שבקדושה בשלימות הביטוי, וממילא אסור לשנות את מנהג הקדמונים מביטוי לביטוי, מאחר שיש לכל ביטוי דקדוקים מיוחדים בתנועות ובהברות האותיות, שלגבי ביטוי אחר נקרא זה שלא דקדק באותיותי, ולא הוי לימודו תם, ועבר על מימרא דרחמנא דגמרי' שיהי' לימודך תם, עד שצריך ליתן גם ריוח בין הדבקים, וק"ו שאסור להבליע שום אות ושום נקודה מהביטוי המקובל באותו הקהל. (שו"ת אורח משפט אורח חיים סימן יז)

אולם, גם מדבריו ניכר שיש להתחשב בנסיבות ולהשתדל להימנע ממחלוקות. ומן המבואר בתשובות משמע, שהוא בזמנו חשב שדווקא השינוי יביא למחלוקת. ואף הדגיש בסוף אחת התשובות את חשיבות האחדות:

והשי"ת יהפך שפה ברורה במהרה לכל העמים לקרוא כולם בשם ד'... וכל ישראל יעשו אגודה אחת בלא שום פירוד ושינוי כלל, ע"פ הוראת ב"ד הגדול אשר ישב בלשכת הגזית בבית קדשנו ותפארתנו שיבנה בב"א, ועד העת המאושרה הזאת חייבים אנו לקיים הזהרו במנהג אבותיכם... (שם)

8 היה ראש ישיבת היישוב החדש בתל אביב.

9 שם, יג א.

אכן, בינתיים עברו למעלה משמונים שנה, והמציאות המוכרת לנו היא של בתי כנסיות שיש בהם בלי עין הרע עם רב שמבקש לקיים מסגרת משותפת, לגביו נראה איפוא, שהפתרון הנכון המוכיח את עצמו, הוא שיתפללו כולם בהברה ספרדית.

ד. מנהגים במשפחה

שאלות אלה נוגעות כמובן למסגרת הנישואין כשבני הזוג הם ממשפחות שיש להן מנהגים שונים, וכאמור, מט"ו באב למדנו שיש לעודד לבא בברית הנישואין ולא להרתע בגלל הבדלי מנהג.

בענין זה מומלץ לעיין במאמרו של הרב חיים דוד הלוי זצ"ל¹⁰, אשר מחדש שאישה אינה חייבת לקבל על עצמה את מנהגי בעלה. כך, מעיקר הדין, אבל הוא קובע שהדבר החשוב ביותר הוא לשמור על שלום בית.

לפיכך, הרי זה ברור דרך משל, שאישה אשכנזיה צריכה לבשל ולהכין מאכלים מקטניות בפסח לבעלה הספרדי, אבל מצד שני יכולה היא בעצמה לומר שאינה רוצה לאכול מן המאכלים האלה, כדי שלא לשנות מן המנהג של משפחת אביה.

מעבר לכך, ולולא דמסתפינא, הייתי אומר שכאשר מדובר על מנהגים שיש בהם צד איסור, כמו אכילת קטניות בפסח, ראוי היה שלמען האחדות יקבלו כיום כולם את האיסור, שזה דבר ראוי יותר מאשר לגרום לאחרים שיתירו לעצמם את מה שכבר נאסר, וחל עליו הגדר של 'אל תיטוש תורת אימך'. כך לגבי איסור קטניות בפסח, וכך גם במנהגים אחרים שיש בהם צד איסור, כהלכות שחיטה וכשרות שראוי להשוות את כולם לצד המחמיר, ובכך נחזק את האחדות של כל הגלויות המתקבצות בארץ ישראל.

לסיום, אגלה עוד מחשבה נסתרת, לפיה זו אולי תרומתם הגדולה של אחינו הנקראים 'חילונים', שהם מתערבים ביניהם וכבר אינם יודעים כלל מהו מנהג אבותיהם. וכשישאלו ה' רוח ממרום וישובו בתשובה שלימה, הרי לא נוכל לומר לחלק מהם שהם אשכנזים ולחלק אחר שהם חסידים או ספרדים. בעל כרחינו נצטרך לקבוע לכולם מנהג אחיד, וזה יוכל להיות על פי דברינו לגבי החיים הציבוריים בבתי הכנסת ובמקומות אחרים ולגבי החיים המשפחתיים גם יחד.

הבה נקווה שהיום הגדול הזה יבוא בעזרת השם בקרוב, ותהא השמחה גדולה כשמחת ט"ו באב הראשונה.

10 חובת האישה לנהוג כמנהג בית בעלה, בתוך: תחומין ו, אלון שבות תשמ"ה עמ' 79-84.